

Amerika jövője.*)

I.

nyag nincs, csak szellem létezik; fájdalom és szenvedés nem valóság, hanem csak képzeletünk torzszülötte. (*Christian Science* 12. és köv. I.) Isten szelleme: a rossz örök ellensége betölti a mindenséget. A „keresztény tudomány” apostolai beviszik az emberbe e fertőtelenítő szert és ezzel kiölik a testi és lelki fájdalom érzését. (212—4.) Tehát minden bajt ráolvasással gyógyíthatunk. Tört lábam csak képzeletben fáj és lelkemet kell gyógyítani. De a macska is sivít, — okoskodik Twain — ha farkára lépek, tehát két dolog között választhatunk: Vagy csak képzeli a fájdalmat és ez esetben meg van benne a művelet föltétele, a lélek; vagy pedig valóban érez fájdalmat és akkor mégis létezik a keresztény tudománytól kétségbevont anyag.. . Az ellentmondás nyilvánvaló; mindenki szükségszerűen nyitjára jő. Ezért Mark Twain-nek *Keresztény tudomány*-a nem is lehet valóság; csak tréfa, óriási becsapás. E föltevessel olvassuk az első 50—60 lapot. Reményünk azonban nem válik be. Az ismert humorista annyi adatot sorol fel, műve oly tréfás, hogy sírni szeretnénk, mikor le kell mondani a megtevesztés reményéről. Az imént leírt sajátságos elmélet valóban létezik. Marry Baker G. Eddy-t az Úr 1866. esztendejében megszállta az ihlet,

*) *Christian Science* by Mark Twain. Tauchnitz Ed. 1907. p. 287. *The Future in America* by H. G. Wells. Tauchnitz Ed. 1907. p. 279. *The Industrial Republic* by Upton Sinclair. W. Heinemann London. 1907. p. 284.

melynek sugallata alatt megírta *Health with Key to the Scriptures* c. művét. E jeles munka 1875-ben jelent meg és Twain művének alapvető forrása. Az új szentírás ellentmondó, szakadozott voltát némileg visszatükrözi Twain könyve is, melynek olvasása eléggé kellemetlen. A leírások java eredetileg újságcikkek alakjában jelent meg. E körülmény, az új tan hajmeresztő rendszertelensége, végül az a tény, hogy közismeretűnek tételezi fel a hitfelekezetet, melynek még létezéséről sem volt fogalmunk: nagyban zavarja az olvasót. De az egész logikai rendjének tökéletlenségeit ellensúlyozzák a mesteri részletek. Különösen figyelemre méltó a szövegbírálás: Twain Eddy asszony emlékiratait, ifjúkori verseit valóban kíméletlen vizsgálás tárgyává teszi és igazolja, hogy a próféta nyelvtani, mondattani, meg bölcsészeti ismeretei módfelett korlátoltak. Ezzel szemben a szent könyv szövege elég nagy tudásra, csiszolt nyelvismeretre vall. Ebből a bíráló plágiumra, talán meghalt személy ismeretlen kéziratának felhasználására következtet. E lopás kapcsán hogy-hogy nem, eszünkbe jutnak a középkor szent munkái . . . De nem kell mindjárt rosszat gondolni. Elképzelhetünk még más lehetőséget is: az isten mindenhatósága és az inspiráció hatalma: Eddy azért írt rossz költeményeket és jó vallásbölcseletet, mivel az utóbbi a Mindenható felelős szerkesztése alatt készült. Csak-hogy nagy szomorúságunkra e mentő föltevést lerontja maga a próféta asszony. Az előrelátó nő megjelenése után rögtön bejelentette könyvének szerzői jogát, hogy annak bitorlását megakadályozza; ezzel azt igazolja, hogy szerzőnek mégsem istent, hanem magamagát tekinti. Sajna nem akadt plagizátor, pedig a per eredménye érdekes lett volna: A *Berni Egyezmény* és az 1891. (amerikai) sajtótörvény híján az akkori bíróság az érvényes rendelkezésekre való tekintettel ugyanis valószínűleg így határozott volna: *No Foreigner can acquire copyright in the United States*. Idegenek, avagy külföldiek szellemi termékeit nem védik az Egyesült Államok. Már pedig az *Egészség, az íráshoz való magyarázattal* c. mű valódi szerzője állítólag isten, ki nem amerikai, hanem a szó szoros értelmében világpolgár . . . Eddy asszony csak írődeákja, kit ezért a könyv és magyarázói szerint elég szép állás illet meg; nevezetesen ő hozza az utolsó kinyilatkoztatást; Ő a szent család tagja és Krisztussal egyenlő rangú; Hívei Anyának, szent Anyának címezik; nagy kezdő betűvel írnak Róla; ereklyéit nagy becsben tartják. (69.) Az új tan elmélete tehát az anyag létezését tagadja; a szellem gyógyító erejét hirdeti és közvetítőként működő szentekben hisz. Mind a három föltevés belefér a kereszténységbe: A középkor ú. n. realistáinak és nominalistáinak harca igazolta, hogy az Egyház nem fektet nagy súlyt az anyagra. Az Újtestamentum szerint Krisztus tanítványai-

nak megadatott a gyógyítás hatalma. A szentek imádása pedig parancs. Nagy sajnálatomra a Keresztény Tudomány szervezete ellenkezik elméletével: Eddy ugyanis minden anyagi valóságot tagad a — dollárén kívül. Egész egyháza e valóság megszerzésére irányul. Kezdetben csak egyesületekben — *Association* — keresett pénzt. Az üzlet föllendülésével 1879—1881. között *Church*-csé fejlődött, ma pedig *Boston Christian-Science Trust* néven működik. (129., 59.) Az egyre szilárdabb szervezet pedig mindig több és több dollárt présel ki a hívőkből. A Szent Könyvet (melynek szerzői jogát előrelátóan belajstromoztatta) minden hívőnek meg kell vennie. Ára 3, díszkötésben 6 dollár, mi Twain számítása szerint 70% nyereséget jelent. (206., 60.) A gyógyítással foglalkozó hitoktatóknak ezen felül a *Massachusetts Metaphysical College*-ben kell művelődniük. Eredetileg az egyheti tanfolyam 100 dollárba került; 1902. óta 12 lecke ára 300 dollár. (124.) A nagy összegek nem riasztották el a tanulni vágyókat. Ma már vagy 663 templomban, 25.000-nél több ember imádja Eddy asszonyt (meg istent) és fizet. (84.) A pénz és a hatalom pedig mind a próféta nő korlátlan tulajdona. A vallásalapítótól kidolgozott törvények önkénye felülmúl mindent, amit a világ eddig termelt; nagyobb a pápáénál, sőt még a jezsuiták generálisának hatalmát is túlszárnyalja. (192., 157.) Íme ilyen a diadalmas Keresztény Tudomány szervezése és elmélete. Első pillanatra lehetetlennek látszik gyors terjedése. De alaposabb megfontolás után Eddy személye és az emberek természete megmagyarázza a csodát:

A próféta tudománya kicsiny, de hatalmas szervező tehetség, kereskedői szellem, hiúság, nagyravágyás jellemzi. (210.) Ha a sors szeszélyéből — mondja Twain — valami rossz vendéglőben konyhaleányi teendőket végzett volna, úgy rövid időn belül szakácsné, gazda, nagyvendéglős, az egész város, végül pedig az ország összes vendéglőinek tulajdonosává válik: oly nagy gyakorlati dolgokban az ő lángesze.

A vallásalapítás pedig könnyebb munka, mivel hatalmas segítő-társ az emberek butasága. „A Keresztény Tudomány, Mohamed tanításának példájára, a nem gondolkodó, hanem a korlátolt eszű emberekre szorítkozik. Ebben rejlik veszélyes volta, mely rettenetessé teszi azt.” (81.)

Twain aggodalmai megokoltak: a szuggesztíó csodákat művel. Példa erre Lourdes. Az ember általában és különösen a beteg ember igen tökéletlen. A szenvedés megöli az akarást, a vér hiánya visszahat az agyvelő működésére. A csodák láttára a nyavalyás világcsalók prédájává esik. De miért kísért a keresztény tudomány a baptista,

metodista, mormon, allopát, teozofista és még sok egyéb hittel együtt ép Amerikában, a gazdaságilag legfejlettebb államban? Korunk hódító ipara szükségszerűen terjeszti a műveltséget. Csakhogy az Egyesült Államokba állandóan a legelmaradottabb nemzetek tagjai özönlenek. Ha a tűzhelyre tett edénybe egyre új, meg új hideg vizet öntünk, úgy az soha, vagy csak nagy nehezen forr fel. Ép így a legkülönbözőbb emberek gyűjtőmedencéjében sem hatnak közvetlen módon a gazdasági fejlődés törvényei. A lakosság egy része a világban ismert legtökéletesebb gazdasági gépezet tudatos mozgatója; a többi pedig az európai átlagnál is műveletlenebb, tökéletlenebb. Az óriási tökéletesülésszerűsülsből már rég kifejlődött volna az elodázhatatlan társadalmi változás, ha a szláv, magyar és olasz sztrájktró, szervezetlen munkások tízezrei napról-napra újra meg újra nem teszik meddvé a küzdelmet, így hamisítják meg a természetes fejlődést. Mi ennek az eredménye? Társadalmi forradalom? A Birodalomnak Rómához hasonló züllése? Vagy tán lehetséges-e még a békés fejlődés? Az egész emberiséget érdekli a felelet, melynek próbakövén dől el majd talán korunk társadalmi tudományának használható volta.

II.

A jövő alakulásának e súlyos kérdése foglalkoztatja állandóan Wells gondolkodását, és nyilatkozik meg világhírű munkáiban. A *Modern Utópia* szerzője hosszú, azt hiszem kínos evolúció után elérkezett a szocializmushoz. De mint annyian kortársai között, ő is egyre kérdi: holnap, avagy ezredév multán következik-e be a kollektív rend uralma? ... Feleletet a tényéktől vár. Tanulmányozta az Egyesült Államokat, mivel „a hűbériség maradványaitól ment Amerika sorsa korunk individualista társadalmának problémája”. (*The Future in America*. 83. 1.) E világ-rész testesíti meg az eddig ismert legmagasabb fejlődést. Az óriás; gazdasági haladás még az ipari államban felnövekedett angol embert is megdöbent, nagy reményekkel tölti el. Az új világ-rész tanújelét adta annak, hogy lehetlenség jóformán nincs. Ha a fejlődés kezdő sebességével halad tovább, úgy rövidesen új alakulást kényszerít ki. Így gondolkodik Wells kezdetben. De amerikai tanulmányútjának későbbi heteiben, hónapjaiban újra megszállja a kételkedés. A termelés tökéletesedésével nem áll arányban az intézmények és emberek javulása. Mac Queen-t igazságtalanul ítélték el izgatásért és még ma is fogva tartják. Gorky-t kiüldözték az egyéni szabadság országából, mivel pap és anyakönyvvezető nélkül él házasságban, bár „ágyassága” hűség, önfeláldozás és szeretet tekintetében felülmúlja a nyárspolgárok millióinak családi életét. Vagy 8 millió „színes” embert sújt a megvetés; jóllehet sokak

bőre csak igen kevésben, műveltsége pedig semmiben sem tér el az árja fajától. A korrupció rendszerré fejlődött. A politikai tisztességtelenséget szentesíti a szokás. Twain mondása beteljesül „keresztény magánerkölcs igen, de közerkölcs nem létezik”. Az egyenlőtlenség óriási. Boston és még néhány város arisztokrata hajlandóságaival tündököl. Washington tudományos világát múmiává száritotta a maradiság szelleme.

Ily kiáltó tények láttára ismét előtérbe lép az a kérdés, vajjon együtt jár-e a társadalmi és gazdasági fejlődés? Vajjon a tökéletesebb termelés már feljogosít-e arra, hogy ebből eleve haladásra következzünk? Wells nem talál feleletet. Aggódva néz a jövő felé, mivel csak azt látja, miként megy tönkre a jelen rendje és kísérő ideológiája. Az individualizmus csődje kétségtelen. „A szabadság elmélete, melyre Nagybritannia liberalizmusa, az Egyesült Államok alkotmánya és Franciaország polgári köztársasága épült, az összes emberek szabad, egyenlő voltát tételezi fel. Hallgatagon elismeri, hogy az összes ember felnőtt és halhatatlan; vagyonának, nevének és gyermekeinek korlátlan ura és az intézmények a jogok zavartalan élvezését biztosítják ... Ez az elmélet, miként ma már látjuk, igen eltér a valóságtól ... Nem számol példának okáért azzal a ténnyel, hogy a felnőtt férfiakat és nőket együttvéve felülmúlják mind számban, mind pedig az ország boldogulása szempontjából fontosságban a kiskorúak. Elfelejtji, hogy az élet nemcsak élés és az önző erőfeszítések meg multságok buta váltokozása, hanem önfeláldozást, kölcsönös segítséget feltételező lassú növekedés, tanulás és haldoklásból tevődik össze. Így történt, hogy a kisdedek gondozását, fölnevelését és a nők meg gyermekeknek alkalmazásáról szóló szerződéseket magánügynek tekintették ... Így történt, hogy a világtörténelem e legnagyobb, leggazdagabb országában 1,700.000-nél több tizenötéven aluli gyermek robotol a földeken, gyárakban, bányákban és műhelyekben.” (121.) De *A gyermekek kétségbeesett kiáltása* (e címet adta Spargo híres művének) vagy a *Megbolondult Pénzügy* (Lawson) szemlélése nem változtat az ideológián. A vezetőemberek még akkor is az egyéni szabadság bajnokainak vallják magukat, ha a valóság nyomása uralkodik tetteiken, és ők az individualizmus ellen küzdenek: „Tapasztalták, hogy keleten a rendelkezésre álló föld nem határtalan és megindult Henry George vezetésével a *Single Tax* mozgalom, melynek éle a föld egyedárúsága ellen irányult. Majd nyugaton fölfedezték, hogy a kölcsönzés nem lehet határtalan és a vagyon kiszolgáltatja hitelezőjének az adókat. Ebből származott a *Populist* mozgalom Bryan-vel élén. Külön intézkedésekkel próbálták a hitel egyedárúságának megakadályozását. A tröszt-garázdalkodás szintén mozgalmat

váltott ki. A vagyonok örökkévalóknak látszanak: Astor, Gould halálával javainak uralma megmaradt. És íme Rooseveltt elnök az öröklés korlátozása mellett beszél. De azért George, Bryan és Roosevelt tiszta individualistának vallja magát. Így Amerikában, melynek megkülönböztető sajátossága a magántulajdon szabadságának erélyes hangsúlyozása . . . lassanként a gondolkodó emberek nagy tömegéből eredményes mozgalom indult ki, melynek célja a bírlalásra alkalmas jóformán összes dolgokra vonatkozó tulajdonjog megszorítása. Tagadják a földtulajdon helyességét, szervezkednek az arany és hitel összetömörülése ellen, tudatosan irányítják a valutát, fellázadnak a korlátlan üzleti verseny felhalmozott eredménye ellen; rendszeresen beavatkoznak a vasúti és közlekedési társaságok szabad tevékenységébe, s a legkiválóbb amerikaiak tiltakoznak a vagyon örökölhetősége ellen ...” (75-96.)

Az emberi cselekvés mechanikájának e megvilágítása tanúskodik Wells éles szeméről. A gazdasági körülmények uralkodnak a tettek felett. Szavakkal még a régi elveket valljuk, de tényeink már megfelelnek az új termelési rendnek. Ez nagy, értékes és kétségbevonhatatlan tanulság. A kételkedők nézzék meg a francia forradalom történetét, hol a kezdetlegesebb gazdasági viszonyok nyomása alatt ép az ellenkező folyamat ment végbe: Saint-Etienne, Roux, Robespierre ellensége volt a nagybirtoknak, annak megszorítását kívánta. És az emberi jogok között mégis ott szerepel a tulajdon szentségének kimondása. A forradalom vezetői pedig tetteikben tényleg védték is a tulajdont. Ők tehát érzelmeikben a kollektívizmushoz álltak közel, de cselekvéseikben kénytelenek voltak individualistáknak lenni. (Faguet: *Le Socialisme en 1907*. 40., 22. és köv. lap.)

Íme ilyen a fejlődés föltartóztatlan útja. Az élet szükségességei erősebbek az ideológiáknál. Szavaink még a régi elveket hirdetik, de tetteink már új alakulást készítenek elő. A gyűjtőgazdaság, baromtenyésztés, földművelés, kapitalizmus egymást váltotta fel és nyomukban más társadalmi elvek, tökéletesebb emberi egyesületek alakultak ki. A mai állapot sem egyéb fejlődési foknál, melyből új, nagyobb, célszerűbb társadalmi rendnek kell fakadnia. De vajjon tanúi leszünk-e ennek az átalakulásnak? Babilon, Ninive, Róma elpusztult és az emberiség évszázados barbárságba sülyedt vissza. Vajjon Amerika nem jár-e így? E kínos kételkedés tusája nyomja rá bélyegét az „utópista” könyvének minden lapjára és nyilatkozik meg annak befejező szavaiban:

„Amerikába jöttem, hogy a biztos fejlődést tanulmányozzam. Egy darabig megfellekedtem a kutatásról és őszintén hittem. E nép-

nek minden sikerül! De miután körülnéztem, bevallom, a kételkedés ismét erőt vett rajtam. Azt mondom: e nép mindent megtehetne. A világ legalkalmasabb, legtöbb reményre jogosító népe ez. De henccegő, gyorsharagú, nem elmékedik, kíméletlen, fegyelmetlen. Végül megtörténhetik, hogy ők sem hoznak semmit létre . . .” (275.)

Wellst, a jóhiszemű, erős akarású, élesszemű író kétiségek emésztik. Vajjon hihetünk-e mi, akik csak mások tekintetével látunk és mások fülével hallunk? Elmaradt, pusztuló nemzet fiai lesik ismeretlen, messze földről az új ígét. Rajongó várakozásukra pedig azt felelik „meglesz, de esetleg csak ezredév multán”. Talán még meg sem száradt e lesújtó szavakon a ténta, mikor a világirodalom másik vezető embere megadta, kételkedést nem tűrő határozott hangon a feleletet. Upton Sinclair, kinek írása a *Jungle* tanúsága szerint tett, kijelenti, hogy az Egyesült Államokban 1912-ben a kollektív rend uralkodik majd. E merész szó bizonyításra szorul.

III.

Amerika jelenlegi állapota:

Az Egyesült Államok vagyona kb. 95 billió dollár; ebből:	
67 billió d. érték tulajdonosa	250.000 kapitalista
24 „ „ „	„ a 8,400.000 polgárból álló középosztály és
4 „ „ „	„ 20,000.000 munkásosztályhoz tartozó

egyén. (Sinclair: *The Industrial Republic*. 174. lap.)

A lakosság java vagyontalan és így nem jó számba. A cipész-, szabó-, kalaposmunkást elbocsátják, mivel túlsók a termelt árú. Ugyanez a munkás rongyos cipőben, szakadt ruhában és zsíros kalapban jár. Beszélhetünk ily körülmények között túltermelésről? Igen! A termelés növekedésével és a nagy tömegek proletarizálásával arányban csökken az országban a fogyasztóképesség. A termelés a kínaiak és filippinek „civilizálása” nélkül pang. (18.) E föltevést számok igazolják: 1843-ban a kivitel — billió 857 millió, bevétel 866 millió dollár volt, 1891-ben „ „ 1 „ 487 „ „ 823

A következő négy évben a kivitel másfél billióval felülmúlta a bevételt (45.) Mikép a külterjes gazdasággal együtt járó rabszolgagazdaságot csak új meg új területek elfoglalásával tarthatták fenn, úgy a mai kapitalista rend már csak az állandó gyarmatosításból él meg. E kisegítő eszköz nélkül a tőke magamagát emészt fel. (18.) „Európa nemzetei mint a dög után leső keselyű, úgy néznek a távoli kelet felé, mivel tudják, hogy csak úgy tengődhetik további évtizedig a jelen ipari és társadalmi rend, ha elég ügyesek és vevőknek megszereznek néhány százmillió kínait. . . De kérdem, miért nem részesül-

het éhenhaló nyomorult népünk azokban a termékekben, például élelmicikkekben, melyek külföldre mennek?” (77—86.) A felelet egyszerű: A kiszarolt népnek nincsen pénze. A külső piacért folyó versengés élesbülésével pedig a profit érdekében az árakat kell fölemelni. Már pedig a rossz viszonyok között leszállított munkabérek néha ismét javulnak, de a cikkek árai sohasem csökkennek, mivel a munkás igen, de a fogyasztó nincs szervezve. (108.) E föltevés igazolását látom a hivatalos statisztikában. Az utolsó években az óriási módon összpontosított vállalatokban a termelés olcsóbbá vált és ugyanakkor — 1897. és 1906. között — 258-féle, mindennapi szükségletet kielégítő fogyasztási cikk ára 36,5%-kal emelkedett. (*Le Courrier Européert*. 1907. No. 27.) A népesség elszegényedése tehát kétségtelen.

Ép ily bizonyos a tőke összpontosulása. Ma már mindent, még a prostitúciót is trösztök kezelik. (134.) Ezt is igazolják a kimutatások.

1900—1905. között a termelés 30%-kal, a vállalatoké 4,2%-kal emelkedett. Némely ágon (petróleum, cukor, alkohol, dohány, só, vas, hús) a termelés 16%-kal nőtt, a vállalatok száma pedig 13%-kal csökkent. (*Le Courrier Européen* 1907. No. 27.) Az elszegényedés folyamata egyfelől, a meggazdagodásé a másik oldalon pedig feltartóztatatlan. Rooseveltt és a polgári hatalom a tőkével szemben tehetetlen. A hús, petróleum, konzervgyárak trösztje; az életbiztosítás körül vívott meddő küzdelem ezt igazolja. (193.)

E föltevést az utolsó hetek eseményei látszólag megcáfolják: a *Standard Oil Company*-t 39 millió dollár fizetésére ítélték. De mit jelent ez az óriási büntetés akkor, amikor a társaság 1903—1906. között, 81, 61, 57, 65 millió dollár tiszta jövedelmet mutatott ki és osztalékban rossz években kb. 39 millió dollárt fizetett ki. (*Neue Freie Presse* 1907. aug. 6.) Az egész büntetés tehát nem egyéb oly üzleti veszteségnél, melyet a jövőben alkalmasint a „kiadások” közé számítanak és megfizetésüket a fogyasztóra hárítják. A tröszt ezt megteheti, mivel egyedárúságot élvez. És vajjon a törvényhozó és bíró ez egyedárúság megszüntetése ellen tör-e? Korántsem! Egyszerűen a csalás okozta kár megtérítését kívánja. Az ítélet különben még nem jogerős és ha a per a legközelebbi elnökválasztásig elhúzható, úgy aligha lesz jogerős. Ha pedig mégis baleset érné Rockefeller urat, még akkor is csak a naiv lelkek bízhatnak abban, hogy — fizet: a trösztöt *Holding Society* alkotja száz millió dollár névértékű részvénnel, melyek sok, korlátolt felelősségű *Standard Oil Company* között oszlanak meg. Már most a vasutakkal törvénytelen szerződéseket az egy millió alaptőkével bíró *Indiana Standard* kötötte. Ezt ítélték el 39 millió kártérítésre. Fizetés esetén e társaság egyszerűen

csődöt kér maga ellen és az ügy egy millió dollárnyi apró veszteséggel el lesz intézve . . . Ismétlem különben, hogy még a 39 millió dollár büntetés sem szüntetné meg a tröszt egyeduralmát és nem felel meg a bűn nagyságának. Bizonyítok: A tröszt egyedáruságot élvez, tehát minden veszteséget a fogyasztóra háríthat. Az elkövetett gonosztetteket Miss Tarbell könyve (*Story of Standard Oil*) leplezte le, mely a legrettenetesebb bűnökkel vádolja meg a trösztöt. Az anyagi üzletkezelésre vonatkozó vádakat és ezzel Tárbeli szavahihetőségét igazolta a vizsgálat. Ennek ellenére nem kutatják az egyéb gazságokat. De tegyük fel, hogy a *Story of Standard Oil* elejétől végig koholt és a tröszt nem bűnös például a közvetlen emberölésben. Ellenben a vizsgálat adatai is igazolják, hogy a társaság versenytársait meg nem engedett módon (vesztegetés, hamisítás etc.) tette tönkre. A vagyonbukás pedig szegénységen felül még egyebet is jelent: a petróleumiparral foglalkozó kis- és középkereskedők száza mentek tönkre. Jómódú családokba hirtelen köszöntött be az éhség és nyomában a nők prostitúálása, a gyermekek nagyobb halandósága, a férfiak büntetetei. És vajjon elég-e, ha e felhalmozott nagy gonosztettek büntetéséül (esetleg) elveszik a tröszt évi jövedelmének egy részét!

A tények bizonyossága szerint tehát a mai amerikai társadalom tehetetlen a vagyon összpontosulásával és a nép elszegényedésével szemben. Ezért a két párhuzamos folyamat következései szintén elkerülhetetlenek. Ilyen a többi között a női és gyermekmunka rohamos szaporodása: a dél pamutgyáraiban míg a férfi-munkások száma 79%-kal emelkedett, addig a nő-munkásoké 158 és a gyermekeké 270%-kal. (112.) Továbbá öngyilkosság, bűn, alkoholizmus, örültség, lakásnyomor stb. 1890-ben százezer lélekre 12, 1902-ben 17 öngyilkosság esett. Százezer ember között 1850-ben 61, 1890-ben 131 fogoly gonosztevő volt. 1880-ban 92.000, 1896-ban 144.000 örült volt. 1876-ban fejenként 8,61, 1902-ben 19,48 gallon (= 3912, ill. 43,07 liter) szeszes italt fogyasztottak. (107.) A lakásszükség szintén rémületes. És amíg New-York némely ablak nélküli odújában 10—15 mindkét nemű ember szorong, addig Brooklynban (egyik városrészben) lebontanak egy csomó házat, hogy helyet csináljanak gazdag emberek kimúlt kutyái számára készülő temetőnek. (127.) Hasonló, sőt nagyobb nyomor uralkodik Európában, „hol az ipari fejlődés lassúbb volt és vallási babona, meg katonai zsarnokság tartja a népet lenyűgözve”. (123.) Sinclair példákat London statisztikájából vesz. Hátha még ismerné a mi úgynevezett „cselédlakásainkat”, hol egy kuckóban néha három család él; ha sejtené a prostitúció, bűn, iszákosság mértékét? . . . No de elég az amerikai példa, mely a jelen állapot tarthatatlanságát igazolja. Haldokló

gyermek, meggyalázott nők és éhezõ férfiak egyre erõsbülõ jajszava zúdul a társadalom igazságtalan rendje ellen. De ha ez a leírás igaz, miképp magyarázható a jelen állapot fennállása? Talán mégis túloz szerzõ, mert eszes lények — és ennek nevezik az embert — mégsem tûrhetnek ily kiáltó igazságtalanságot, különösen, ha õk szenvednek alatta. Sinclair megfelel: Mindezt lehetővé teszi elõször is az ú. n. *System*, azaz a politikai korrupció óriási hálózata, melyet „egyaránt urálnak a falu és város, állam, nemzet, meg a politikai pártok; tulajdonába veszi a végrehajtó, törvényhozó és bírói hatalmat; az iskolát, egyetemet, szõszéket, sajtót, irodalmat, mûvészetet és közvéleményt. Minden túlzás nélkül megállapíthatjuk azt az egyszerű, kétségbevonhatatlan tényt, hogy mai napság már nincs az államban egyetlen hely sem, melybe az ember egy dollárt befektethetne és annak kamataiként akárcsak egy darab oly rézpénzt is élvezhetne, melyhez nem tapadna korrupció, melyet meg ne fertõztetne az erõszak, árulás, bûn és meg ne áztatna vérével és könnyeivel számtalan haldokló nõ és gyermek”. (166.) Ezt az állapotot persze csak az emberbutítás és lealjasítás bámulatos gépezete rögzítheti meg, melyet így ír le: „A polgári civilizáció nem egyéb a szervezett megtorlás rendszerénél. A testi világban a rendõrség, katonaság, véredek, puskagolyók és börtönök állanak rendelkezésére; az eszme világán a szõszék, iskola, egyetem, sajtó, egyház és irodalom segítségével uralkodik. . . így történik, hogy diákjainkat oly társadalmi gazdaságtanra oktatják, melybõl gondosan kiküszöbölik nemcsak a humanizmust, de a tudományt, történelmet és józan észet is . . . Országunk uralkodó vallása a világ legnagyobb forradalmárától és a szocializmus megalapítójától ered. Ez az ember érthetõ szóval jelentette ki, hogy a burzsoa nem juthat az égbe és ezzel a polgárságot és eszményét a mai napig utolérhetetlen hevességgel állította pellengérré. Egyháza pedig minden alakjában és minden civilizált országban a polgári hatalom oszlopa! . . . Hát az irodalom? A polgári osztály szemében a regényíró és költõ a szórakoztatás eszköze, mely kevéssel áll a prostituált felett és nagyjában egyenlõrangú az orfeum mûvészeivel. Az essayistát, történetírót és publicistát ép úgy, mint a lelkészt és kiadót csak mint a polgári represszió eszközét tûrik meg. Mindezeket részesítik a burzsoa élet javaiban . . . de csak egy nyilvánvaló föltétel alatt, t. i. ha õk is nyárspolgárok és nyárspolgári módon látják az életet.” (252—254.)

Íme ilyen, immár természetellenes eszközökkel tartják fenn néhány ember egyeduralkodását. A kapitalizmus eljátszotta szerepét; ma már ártalmas: bár a múltban megvolt a maga nagy világtörténelmi feladata. E tényt az elfogulatlan író nem palástolja, sõt kiemeli: „Az ipari verseny

munkásainknak ügyességét és fegyelmezett voltát növelte, vezetőink előrelátását és szervező képességét fokozta.” (67.) De adott viszonyaink között már csak egy dolog a döntő: a politikai demokrácia ipari arisztokráciává fejlődött, mely az előbbit megölte. A jövő alakulásában pedig a tőke uralmának kizárólagossága ássa meg magamagának sírját: vagy egy kézben összpontosul a nemzet egész vagyona és a soha nem látott zsarnokság visz forradalomba; vagy pedig az egyre növekedő nyomor még előbb kergeti bele az embereket a lázadásba. Megtörténhetik végre, hogy külföldi piac és gyarmat híján a tőke produktivitása megszűnik és így haszontalanná válik. Talán mind a három körülmény működik majd. Ezek az eshetőségek önkényt következnek Sinclair expozéjából, de szerző kevés ügyet vet ily találgatásokra, hanem győzelmes biztonsággal megjósolja, hogy az ezután következő elnökválasztás idejében: úgy 1908—1912. táján az Egyesült-Államok átmennek a kollektív termelési rendre, azaz elérkezik a forradalom, mely alatt az ország politikai és gazdasági hatalmának a jelenlegi kizsákmányolók kezéből az egész népre való teljes átmenését értem”. (188.) Sőt az átalakulás vezérét is megjelöli W. R. Hearst személyében, ki milliomos létére beállt — mint nálunk mondanák — lelketlen izgatónak.

E föltevések bizonyításra szorulnak. A Hearst személyére vonatkozó, különben nem fontos lélektani okfejtést mellőzöm, mivel megértése és értékelése az amerikai viszonyok igen pontos ismerését tételezi fel. Sokkal érdekesebb az a történelmi párhuzam, melyet a rabszolga-fel szabadító és munkás-fel szabadító mozgalom között von: Mikor a múlt század közepe táján néhány „gonosz ember” a feketék jogáról kezdett beszélni a bölcsek oly hangon írtak, mint ahogy ma beszél a *Buda-pesti Hírlap* a „hazátlan bitangokról”. Egyikük, teszem kijelentette: „nézetem szerint az új fanatizmus miként a jelenben, úgy a jövőben sem szerez prozelitákat a nép tiszteletreméltó osztályaiban”. (6.)

E bölcsesség ellenére is az abolicionisták 1840-ben 7000, 1844-ben 62.000, 1848-ban 290.000 szavazatot kaptak. Hasonlókép a szocialisták szavazatainak száma is gyorsan emelkedik: 1888-ban 2000, 1892-ben 21.000, 1896-ban 36.000, 1900-ban 131.000 és 1904-ben 442.000 volt. (7., 23.) A nyomor és hatása alatt az elégedetlenség óriási mértékben fokozódik. Számos jel mutatja a néger felszabadító háborút megelőző társadalmi feszültség hasonmását. Nagyobb munkapangás tehát véres eredménnyel jár. Már pedig a múlt tapasztalására alapított nézet szerint 1900—1909. tájára újabb gazdasági krízis várható. Árúkereslet híján 1 - 2 millió munkást bocsátanak majd el. Ezzel a fogyasztás újból megcsappan, mi a termelés újabb leszállítását, tehát ismét a munkanélküliek számának emelkedését jelenti. A mai, bérek és árak viszo-

nyából következik, hogy a munkás nem takaríthat meg pénzt; elbocsátása tehát egyenlő értelmű a rögtöni éhenhalással. Ennek mérlegetelésével gondoljunk arra, hogy össze-vissza majd „két-három, talán öt-tíz millió munkás veszt el kenyerét... Ezek kétségtelenül még eddig nem ismert erőszakossággal lépnek sztrájkba. Alkalmasint sokat közülök lelőnek és viszont az ő részükéről nagy szerepet játszik majd a gyűjtogatás és dinamit. Több, mint valószínű, hogy Rockefeller, Baer urakat (vagy egyéb, különösen gyűlöletes embereket) meggyilkolják . . .” (206.) Azután megindul az éhező munkásoknak még eddig nem látott nagy tömege Washington felé, hol egyszerűen a hatalom birtokába helyezik magukat és a termelés ügyis összpontosított eszközeit a köz tulajdonába adják. Ezzel megszűnt a kapitalista rend.

Nem merek a jóslásról véleményt mondani. Csak két dolgot jegyzek meg. Ösztönszerű ellenszenvvel viseltetem minden jövőmondással szemben, de Sinclair könyve ennek ellenére nagy hatást gyakorolt reám. A rabszolga-felszabadító mozgalom forróját *Tomás bátya kunyhója* c. könyv jelezte. Évezredekig sanyargatták a rabszolgákat, kínos sóhajtásuk és véres lázadásaiak betöltötték a földet — eredmény nélkül. És íme, egyszerre Harriet Beecher-Stowe könyve, tehát „gyenge nőtől” eredő írott szó megmozgatta az egész emberiség lelkiismeretét. Miért? mert a gazdasági körülmények megérték a változásra. Ép így a francia nagy forradalom szelét az enciklopédia hozta meg. És hasonlóképp Sinclair tavaly megjelent műve, a *Jungle* oly tényleges eredményekkel járt, hogy a felületes szemlélőben az írott szó babonás félelmét váltja ki. Ezért mondom: hátha megérjük a nagy változást? . . .

A meglévő rend álprófétáinak baljóslatú siránkozása mumusokat szegez ily remények mellé: „Ha eljő az, mire vágyódtok, úgy általános tunyasággal és anyagi meg szellemi szegénységgel jár majd a kollektívizmus.” Nem! feleli Sinclair. A francia rémuralom napjaiban, mikor a nemesség fejei bárd alatt estek el, a nép dolgozni kezdett, gazdagodott és az imént még tönk szélén lévő nemzet 20 évig bírta a háborút egész Európa ellen. (41.) A mai bérszolgaságból való felszabadulás szintén óriási módon növeli majd a munkakedvet és kitartást. Erre különben szükség sincs, mivel észszerű termelés a mainál sokkal többet hozna. Sinclair egy egész sereg példát hoz fel: Poncé kertész Paris mellett 2,7 acre (= 10.935 m²) földön 250.000 font (= 113.400 kgr.) növényi élelmicikket termel (91.), Minesotában 30 tonna (= 30.000 kgr.) burgonyát ad egy acre (= 4050 m²) föld. Jowaban 350 bushel (= 12.719 lit.) búzát, Floridában 600 bushel hagymát (= 21.804 lit.) hoz egy acre. A legjobban művelt földön

egy ember 12,5 órai munkával egész évre szükséges növénybeli táplálékát megkereshetné. Páris 3 és fél millió lakosságát szükség esetén eltarthatja az a földterület, melyen lakik (92.); Pennsylvániában az imént nyírt birkák gyapjából 6 óra 4 perc alatt szövetet gyártottak. Ugyanott próbaként a megölt bivaly bőréből 24 órán belül cipő készült. (94.) Hertzka professzor, *the Austrian economist, Laws of Social Evolution* c. művében kiszámította, hogy országa 5 millió munkabíró férfiai napi 2 óra 12 percnyi munkával mindazt termelhetné, mi a 22 milliónyi lakosság dús ellátására szükséges. (96.) (A külföldi írók nagy elismeréssel idézik a „professzor”-nak címzett Hertzka értékes munkáit. El sem gondolhatják, hogy ily kiváló ember elől az egyetemi tanszéket elzárják!)

Ha e föltevések megfelelnek, már pedig Hertzka, Sinclair, Kropotkin tudományos tekintélye áll mellettük, úgy az ipari köztársaság gazdasági jólléte biztosítottnak tekinthető. Ebből azután erkölcsi meg tudományos tökéletesedés következik. Bűn, prostitúció, részegség, háború, melynek egyedüli oka a gyarmatosítás, és a korrupció nemzeti intézménye, megszűnik, vagy legalább is lényegesen enyhül. (232—237.) Tehát oly eredmények várhatók, melyek pl. a mi országunk szempontjából is módfelett kívánatosak. Gazdasági meg erkölcsi haladás pedig a tanulás és a becsületes tanítás esélyeit emeli. Így alakul majd ki a tökéletesebb gazdasági rendet megvalósító ipari köztársaság, mely a termelési eszközök kollektívizmán épül fel. Sinclair ennél többet nem vár a legközelebbi jövőtől. Gyökeres, teljes újjáalakulás helyett csak változásban hisz. A társadalom ősi mozgató erői és az ember jellegzetes sajátosságai megmaradnak; épen csak a termelés alakja módosul. Szerző az utolsó évtizedek uralkodó irányával szemben kifejezetten a darwinizmus hívének vallja magát. Szerinte a szocializmus célja nem a létért folytatott harc és természetes kiválasztás megszüntetése, hanem egyedül a kiválasztás módján akar változtatni. (60.) A szocializmus egyedül gazdasági újjászervezésre irányul. (241.) E két alapvető és nézetem szerint valószínűleg helyes tétel szakítja el Sinclairt a múlttól és teszi őt a jövő emberévé. A mű egyéb kiválóságai jórészt innen erednek. A hatást természetesen csak fokozza a nagy tudás, éleslátás és a gyakorlati szellem. Például tudomásom szerint még senki sem állította be oly élesen a nagy tömegek elszegényedésének és a külső piac keresésének ebből eredő feltartóztatatlan folyamatát; senki sem vonta le a meggyőzés nagyobb erejével e folyamat kikerülhetetlen következéseit. A várható hatások sebességének mérésénél pedig a múlt nagy átalakulásainak történetében módfelett járatos író oly kísérlettel próbálkozott meg, melyet előtte csak nagyon

kevesen kockáztattak meg. Becsülöm Mark Twainnek az élet aprólékos tényei megrögzítésére képes tekintetét; bámulom Wells szemét, mely a legtávolabbi okok szövevényes nyitját kutatja és az óriási perspektívától elkábulva réveteggé válik; de azért leghasznosabbnak mégis Sinclair biztos pillantását vélem, mely nyugodtan méri a kicsiny, de határozottságukban feltartóztathatatlan lépések távolságát. Az első a múlt idők nyárspolgári írásmódjának művésze; a második korunk tudományának tapogatózó bizonytalanságát tükrözi vissza; a harmadik a jövő társadalmi harcosának típusa és a feltörekvő osztályok képviselője. A nyomor tompítja a kételkedést, számúzi a félelmet és cselekvésre késztet. Vajjon csakugyan Amerika ringatja-e a megváltó tett (és nem eszme!) bölcsőjét? . . . E kérdésre akartuk Wells, Sinclair és mások ajkáról ellesni a választ. Mert csak az előrehaladottabb nemzetek tökéletesebb tudományának világánál leshetjük a választ a szociológia három nagy problémájára. Lázás érdeklődéssel nézzük Amerikát: a negatív fajelmélet termőföldjét; Ausztráliát: a gyakorlati szocializmus állítólagos hazáját; Japánt: a sárga faj kultúrájának nagy ismeretlenjét. Sötét, szerencsétlen országunkban átéljük a tisztátlan légkörben, tökéletlen eszközökkel hutató csillagász összes meddő fájdalmát. A szenvedéstől űzött emberiség pedig eközben feltartóztathatlan gyorsasággal méri azt az utat, melyet a mindenségen uralkodó okozatiság törvénye szab ki eléje.

Harkányi Ede.

